
SŁAWOMIR PISKORZ*

Geografia regionalna w nowych programach nauczania szkoły podstawowej i ponadpodstawowej

Prezentowane w niniejszym referacie ustalenia powstały w wyniku analizy aktualnie obowiązujących programów nauczania geografii w szkole podstawowej¹, liceum ogólnokształcącym, liceum zawodowym i technikum² oraz w zasadniczej szkole zawodowej³. Uwzględniono także najnowsze, tzw. "doraźne zmiany w programie nauczania geografii w kl. IV-VIII"⁴, które obowiązują od roku szkolnego 1987/88.

* Zakład Dydaktyki Geografii, Instytut Geografii, WSP Kraków.

¹ Program szkoły podstawowej. Geografia. Klasy IV-VIII. MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1985.

² Program liceum ogólnokształcącego oraz liceum zawodowego i technikum. Geografia. MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1986; Program liceum ogólnokształcącego (profil podstawowy). Zajęcia fakultatywne - grupa przyrodnicza. MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1986; Program liceum ogólnokształcącego oraz liceum zawodowego i technikum. Ochrona i kształtowanie środowiska (uzupełniający przedmiot nauczania) MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1986.

³ Program zasadniczej szkoły zawodowej. Geografia. MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1985; Program zasadniczej szkoły zawodowej. Ochrona i kształtowanie środowiska (uzupełniający przedmiot nauczania), MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1986.

⁴ D. Makowska, T. Wojciechowski, Doraźne zmiany w programie nauczania geografii w kl. IV-VIII. IPS, Warszawa 1987 (powiel.).

Nauczanie geografii, jak wiadomo, rozpoczyna się już w klasie IV, a przedmiotem jej nauczania w klasach IV i V szkoły podstawowej są wybrane krajobrazy Polski i świata. Nie polega to jednakże na poznawaniu regionów, lecz cech wyróżniających określone tereny. Przez prezentację wybranych krajobrazów wprowadza się uczniów w system pojęć geograficznych, stwarzając bazę wyobrażeniowo-pojęciową niezbędną dla kursu geografii w klasach starszych. Uczniowie klas IV i V poznają również niektóre proste prawidłowości i teorie wyjaśniające. W związku z powyższym rodzi się pytanie: czy i kto przygotowuje studentów geografii do poznania i przyswojenia charakterystyki krajobrazów (nie regionów!) Polski i świata?

W klasach VI i VII występuje zasadniczy kurs geografii regionalnej świata, realizowany na ok. 120 godzinach lekcyjnych. Kurs ten rozpoczyna się w kl. VI od wprowadzenia wiadomości o sferach powłoki ziemskiej i ich współzależnościach, o niektórych procesach i zjawiskach w nich zachodzących, o strefach krajobrazowych oraz o roli człowieka na Ziemi.

Autorzy programu zakładali, że nauczanie tych ogólnych wiadomości o Ziemi (na ok. 16 lekcjach) stworzy możliwości wprowadzenia różnych prawidłowości i teorii wyjaśniających niezbędnych do rozumowego nauczania geografii regionalnej. Jednakże wyniki wstępnych obserwacji i wywiadów związanych z nauczaniem tej ogólnej tematyki w kl. VI nie napawają optymizmem. W praktyce szkolnej dominuje bowiem apodyktyczne i pamięciowe zapoznawanie dwumastoletnich uczniów kl. VI z trudnymi uogólnieniami. Wydaje się, że efektywniejsze byłoby, jak to sugerował S. Pawłowski, nauczanie elementów geografii ogólnej przy okazji nauczania geografii regionalnej.

Regionalny przegląd świata w klasach VI i VII odbywa się według kontynentów. Na wstępie uczniowie poznają ogólną charakterystykę fizycznogeograficzną i ludnościową poszczególnych kontynentów. Następnie poznają tematykę społeczno-gospodarczą i uszczegółowioną tematykę fizycznogeograficzną na przykładach wybranych państw.

Należy wskazać na różne nowe, na ogół postępowe, rozwiązania programowe odnoszące się do nauczania geografii regionalnej świata w klasach VI i VII.

Łatwą do zauważenia nowością jest zaczynanie kursu geografii regionalnej świata nie jak dotychczas od najbliższej przestrzennie Europy, lecz od najbliższej uczniom psychicznie Ameryki (23 godz.), przez Antarktydę (2 godz.), Afrykę (14 godz.), Australię i Oceanię (3 godz.). W klasie VII występuje geografia regionalna Azji i Europy, realizowana w ciągu ok. 40 godzin lekcyjnych.

Wybór państw do szczegółowej charakterystyki przedstawia się następująco:

- Ameryka - obligatoryjnie Kanada, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Kuba i Brazylia, a fakultatywnie Meksyk i Argentyna;

- Afryka - fakultatywnie Egipt, a obligatoryjnie Algeria, Nigeria i Republika Południowej Afryki;

- Australia i Oceania - Australia (obligatoryjnie);

- Azja - Japonia, Chiny i Indie (wszystkie trzy obligatoryjnie);

- Europa - obligatoryjnie Włochy, kraje alpejskie, Francja, Republika Federalna Niemiec; fakultatywnie Wielka Brytania; obligatoryjnie kraje Europy północnej, Niemiecka Republika Demokratyczna, Czechosłowacka Republika Socjalistyczna; fakultatywnie Węgierska Republika Ludowa, Rumuńska Republika Socjalistyczna i Bułgarska Republika Ludowa; obligatoryjnie Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Zaprezentowany wybór państw wydaje się być trafny, ponieważ obejmuje państwa o różnym poziomie rozwoju gospodarczego, o różnych systemach społeczno-politycznych oraz państwa, z którymi Polska utrzymuje bliższe stosunki.

Słuszna jest idea fakultatywnego potraktowania niektórych treści, ale dyskusyjne są ustalenia dotyczące krajów, które mają być nauczane fakultatywnie. Np. dlaczego uczniowie mają poznawać fakultatywnie europejskie kraje socjalistyczne, a obligatoryjnie Kubę?

Zastosowanie wyboru państw w obrębie kontynentów można uznać za nieśmiałe kroki w kierunku egzemplarycznego nauczania geografii.

W ogólnych charakterystykach kontynentów, a zwłaszcza w szczegółowszych prezentacjach wybranych państw, zaprojektowano bardzo pożądaną dominantowy układ treści. A oto przykłady dominant zawartych w hasłach programowych:

"Wpływ rozciągłości południkowej, sąsiedztwa oceanów, prądów morskich, ukształtowania powierzchni na zróżnicowanie klimatu i roślinności Ameryki"; "Położenie Afryki i jego konsekwencje: pasatowa cyrkulacja powietrza, strefowe zróżnicowanie klimatu, roślinności i fauny"; "Cechy rolnictwa USA: towarowość, wielkie powierzchnie gospodarstw, mechanizacja";

"Egipt. Gospodarcze znaczenie doliny Nilu. Tradycyjne i nowoczesne systemy nawodnień. Dysproporcje w rozmieszczeniu ludności. Kair. Znaczenie Kanału Sueskiego";

"Europa północna. Tarcza skandynawska i jej bogactwa mineralne. Chłodny klimat i zasoby leśne (Finlandia). Wyszpecjalizowany przemysł maszynowy i metalurgiczny (Szwecja). Intensywne rolnictwo (Dania). Gospodarcze wykorzystanie morza (Norwegia)".

Zamknięcie kursu geografii regionalnej świata klas VI-VII stanowi przybliżenie uczniom wybranych problemów społeczno-ekonomicznych współczesnego świata, np. "Nadwyżki i niedobory żywności"; "Kierunki rozwoju energetyki na świecie"; "Procesy integracji społeczno-gospodarczej (RWPG, EWG)". Omawianie tych problemów zajmie ok. 8 godzin lekcyjnych. Będzie to kolejna programowa okazja do zapoznania uczniów szkoły podstawowej z prawidłowościami i teoriami wyjaśniającymi z zakresu geografii społeczno-gospodarczej. Tym razem będzie to indukcyjny tok postępowania, bardziej odpowiadający potrzebom i możliwościom nauczania w szkole podstawowej.

W klasie VIII, na zakończenie obowiązkowej edukacji geograficznej, występuje kurs geografii Polski. Obejmuje on ogólną charakterystykę położenia i środowiska geograficznego Polski na tle Europy (7 godz.), przegląd krain geograficznych od Żuław po Tatry (10 godz.) oraz ważniejsze problemy społeczno-gospodarcze Polski, np. "Rolnictwo i wyżywienie", "Stosun-

ki Polski z zagranicą". Program geografii w klasie VIII kończy dział "Region, w którym żyję i jego problemy" (2 godz.).

Sumując godziny przeznaczone na regionalną charakterystykę kontynentów i wybranych państw (120), na przegląd krain geograficznych Polski (10) i na poznawanie regionu, w którym żyje dany uczeń (2) otrzymamy liczbę 132. Stanowi to ok. 38% ogółu godzin przeznaczonych na nauczanie geografii w szkole podstawowej (352 godz.).

Zgodnie z celami nauczania, uczniowie klas VI-VIII w kursie geografii regionalnej świata i Polski powinni poznać:

- obraz zróżnicowania przestrzeni geograficznej (na przykładach);

- charakter i dynamikę głównych procesów działających w przestrzeni geograficznej;

- istotę i dynamikę przemian dokonujących się współcześnie w życiu gospodarczym, społecznym i politycznym na tle warunków przyrodniczych, historycznych i kulturalnych;

- główne formy gospodarki człowieka, jej przemiany w różnych warunkach środowiska;

- podział polityczny świata i główne systemy polityczno-społeczne;

- cechy środowiska geograficznego oraz główne problemy gospodarcze, społeczne i polityczne Polski i poszczególnych jej regionów.

Tak zaprojektowane cele i treści nauczania geografii regionalnej w szkole podstawowej od kilku miesięcy są wdrażane w masowej praktyce, a równocześnie w ramach problemów resortowych rozpoczęły się badania nad realnością i skutecznością nowych programów nauczania w szkołach podstawowych.

Czy geografii regionalnej będziemy uczyć w polskich szkołach ponadpodstawowych? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Zdaniem przewodniczącej Zespołu Programowego A. Dylkowej "niemal cały ciężar odpowiedzialności za nauczanie geografii regionalnej spadł obecnie na szkołę podstawową"⁵. We-

⁵ A. Dylkowa: Geografia regionalna - quo vadis? "Geografia w Szkole" R. 39: 1986 nr 1, s. 6.

dług jednego z członków tegoż Zespołu Programowego - M. Rościszewskiego - nauczanie geografii regionalnej winno polegać na kombinacji zadań (funkcji) informacyjnych i problemowych. W dyskusyjnym artykule pt, "Geografia regionalna - quo vadis?" M. Rościszewski pisze:

"W nowym programie nauczania geografii duży nacisk położono na zagadnienia dynamicznego ujmowania przekształceń zachodzących we współczesnym świecie. Takie problemy, jak ludność i wyżywienie świata, procesy integracyjne, mapa polityczna świata itp. stanowią być może niewystarczający jeszcze, ale dobry przykład tego rodzaju podejścia. Problemy te winny się w swoisty sposób nakładać na poprzednio wymienione zadania informacyjne"⁶.

Idąc za sugestią M. Rościszewskiego można przyjąć, że w liceum ogólnokształcącym, w liceum zawodowym, w technikum i w zasadniczej szkole zawodowej z wyjątkiem kursu ogólnej geografii fizycznej zaprojektowano przede wszystkim ujęcia problemowe. A oto przykłady owych ujęć problemowych:

- Kl. III liceum ogólnokształcącego - "Współczesne przemiany demograficzne i osadnicze w Polsce na tle Europy"; "Problemy uprzemysłowienia Polski".

- Kl. IV liceum ogólnokształcącego - "Problemy wyżywienia ludności świata"; "Współczesne formy organizacji życia społeczno-gospodarczego"; "Przestrzeń, w której żyję - przestrzeń, którą zmieniam - przestrzeń, za którą odpowiadam"; "Przemiany środowiska na terenach intensywnej gospodarki rolnej".

- Kl. IV technikum i liceum zawodowego - "Produkcja żywności, potrzeby i możliwości wyżywienia ludności"; "Procesy społeczno-ekonomiczne w przestrzeni geograficznej".

Rodzi się jednak wątpliwość, czy cytowane sformułowania problemów należy wiązać z geografiami regionalną, czy z geografiami ogólną społeczno-gospodarczą? Odpowiedzi niech udzieli kompetentni.

⁶ M. Rościszewski: Geografia regionalna quo vadis? "Geografia w Szkole" R. 38: 1985 nr 5, s. 232.

Na zakończenie należy jeszcze dodać, że geografia regionalna występuje nadto w programie zajęć fakultatywnych dla profilu podstawowego liceum ogólnokształcącego, w grupie przyrodniczej. W programie tym, w rozdziale III, pt. "Wybrane zagadnienia geograficzne świata", zaprojektowano 11 obszernych tematów, z których należy wybrać 3 na dany rok szkolny. Wśród tych 11 tematów przewidziano m.in. 3 tematy z zakresu geografii regionalnej świata. Należą do nich: "Rozwój społeczny i gospodarczy krajów socjalistycznych"; "Kraje rozwijające się i ich udział w gospodarce światowej" oraz "Monografia geograficzno-gospodarcza wybranego państwa (USA, Chiny, Kanada, ZSRR, Indie, Brazylia)".

A oto subhasła ukierunkowujące opracowywanie monografii wybranego państwa:

"Położenie geograficzne i jego konsekwencje. Wpływ warunków przyrodniczych na rozwój rolnictwa i innych dziedzin gospodarki. Regiony rolnicze. Główne dziedziny produkcji przemysłowej, jej poziom i osiągnięcia w skali światowej. Okręgi przemysłowe i czynniki ich lokalizacji oraz konsekwencje przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne koncentracji. Rola transportu w rozwoju kraju. Rozmieszczenie ludności w nawiązaniu do zróżnicowanych warunków przyrodniczych i nierównomiernego rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju, struktura wieku oraz struktura zawodowa na tle ogólnych tendencji krajów rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się; problemy społeczne, udział w międzynarodowym podziale pracy, w postępie nauki, techniki i kultury"⁷.

Treść cytowanych subhaseł wskazuje na próby łączenia zadań informacyjnych z problemowymi oraz na modernizację układu encyklopedyczno-schematycznego. Modernizacja ta zmierza do przyczynowo-skutkowo-przestrzennego charakteryzowania rzeczy i zjawisk w opracowywanym kraju.

Rekapitulując należy stwierdzić, że geografia regionalna zajmuje poważne miejsce w nowych programach nauczania geogra-

⁷ Program liceum ogólnokształcącego (profil podstawowy). Zajęcia fakultatywne - grupa przyrodnicza. MOiW, IPS. WSiP, Warszawa 1986, s. 10.

fii, zwłaszcza w programach nauczania w szkole podstawowej. Równocześnie w doborze i układzie treści geografii regionalnej zauważa się wiele nowych, postępowych rozwiązań, do których należą: fakultatywność, podejście egzemplaryczne, dominanty regionalne, współcześnie ważne problemy społeczno-gospodarcze, indukcyjny tok postępowania, uwzględnianie zasad psychologii rozwojowej i inne. Te nowe rozwiązania roszą nadzieję pozytywnego motywowania uczniów do uczenia się geografii oraz spełnianie przez geografię regionalną nie tylko funkcji poznawczych, ale także kształcących i wychowawczych.

Realizacja tych funkcji wymagać będzie m.in. modernizacji kształcenia i dokształcania nauczycieli geografii, szybkiego opracowania i wydania nowych, dostosowanych do aktualnych programów nauczania atlasów geograficznych i map ściennych oraz geograficznych lektur uzupełniających.